

Списък на публикациите с резюмета на доц. д-р Емануел Мутафов по конкурса за заемане на академичната длъжност *професор по Изкуствознание и изобразителни изкуства*, 8.1. (средновековно и възрожденско изкуство), обявен в ДВ бр. 35 от 30.04.2019 г. да нуждите на сектор *Изобразителни изкуства*

А) Хабилитационен труд

1. **Moutafov, E.** (2020): *The Chora Monastery of Constantinople (Kariye Camii)*. Cambridge Elements – Cambridge University Press, London 2020, 119 pp. (приложен договор с издателя (А.1.1))

Забележка: Приложеният за конкурса текст на монография е по-дълъг и с повече фотографии от текста, който ще бъде публикуван от Cambridge University Press през 2020 г. Новата серия Cambridge Elements има ограничение за текстовете до 75 страници и не повече от 10 илюстрации, което наложи изработването на специален вариант за конкурса, отговарящ на българските критерии за монография. Настоящият правилник на ИИИЗк позволява участието в конкурс за професор с труд под печат.

Изследването върху манастира Хора се базира на две досегашни публикации от 2009 и 2016 г. на автора, в които той разсъждава предимно върху връзката на католикона с култа към Богородица, върху посвещението на църквата и епитета „хора“. Заради тях редакторът на Cambridge University Press на новата поредица за историята на Константинопол проф. Питър Франкопан (Оксфорд) го кани да напише монографичен труд върху знаковия византийски паметник. В новия си текст Е. Мутафов разглежда в цялост църквата с нейната архитектура, украса и история, вписвайки я в широк артистичен, исторически и просопографски контекст. За пръв път тук се представят повечето гръцки надписи, които се коментират и превеждат. В стандартните издания на паметника досега сцените от украсата на църквата са представяни по цикли, докато в този труд те следват хронологията на изграждане на отделните помещения: от наоса през нартексите към погребалния параклис. Това дава възможност на автора да намери например връзка с календарното богослужение и да идентифицира светци, за чиято идентификация досега не са изказвани хипотези. От друга страна, Е. Мутафов привлича в изследването си и текстове от ръкописи, които да дообяснят иконографската програма. Така стига до ръкопис Gr 177 от ЦСВП „Иван Дуйчев“, установявайки, че освен поемата на Мария Палеологина, от него са използвани и части от кратък месецослов за изобразяването на светците в медальони в притворите на Хора. Работата му с текстове го отвежда и до други произведения на мерената реч във Византия, за да установи, че един епитаф от Мануил Филис, посветен на императрица Ирина Асанина, всъщност в определена своя част има характера на екфрасис и описва иконографската програма на параклиса в Хора, а не на Фетие джами, както се предполагаше досега. Разглеждайки отношенията на М. Филис с фамилията Асеновци във Византия, както присъствието на монограми на същата династия в декорацията, Е. Мутафов за пръв път предлага стройна обосновка на погребенията в параклиса и нартексите на Хора. Така измества и предполагаемия гроб на основния благодетел на манастира Теодор Метохит, който традиционно, но по-скоро интуитивно и емоционално, се смяташе, че е погребан

в северозападния аркосолий на параклиса. За автора погребението на Метохит е трябвало да се извърши в бившия диаконикон, преустроен в отделно помещение към параклиса, но вероятно, заради низвергването на висшия сановник през последните години от живота му, това не се е случило.

Въз основа на палеографския анализ на надписите, направен от Н. Трупку, както на собствени наблюдения, в този текст се предлага и по-детайлна информация за ателието, украсило с мозайки и стенописи Хора. За Е. Мутафов ателието е било с двама водещи майстори, условно наречени Флор и Лавр, което се заражда в Константинопол, занимава се едновременно със строителство, мозайки, живопис и каменна пластика, състои се от около десет души, мени своя състав през годините, украсява след Хора църквата „Св. Апостоли“ в Солун, и се връща за поправки и допълнения до към средата на XIV в. Обрисова се и развоят на Палеологовото изкуство, религиозния и политически живот на Константинопол като се откроява мястото на Хора в тях, както и влиянието върху художествения стил и богословието, които се развиват в цялата византийска империя след 30-те години на XIV в.

Въпреки че Хора е най-публикуваният византийски паметник, в текста на Е. Мутафов се предлагат много нови аспекти на изследване, съчетани с абсолютно нетрадиционни хипотези.

Изследването е снабдено със схеми, а повечето фотографии са направени от автора.

Б) Под печат

1. **Moutafov, E.** (2020): The Testimony of Inscriptions in Their Iconographical and Historical Context. in *The Church of the Transfiguration at Sotera (Famagusta District, Cyprus) and Its Context: History – Architecture – Murals*, ed. M. Parani, Brepols Publishers, 2020, 28 pp. (приложено удостоверение от съставителя (Б.1.1))

Главата от колективна монография за църквата „Преображение Господне“ в с. Сотира, Кипър, е написана в резултат от покана за участие в международен проект на Университета на Кипър. В този том Е. Мутафов участва като епиграф, заради което му е възложено разчитането и коментара на надписите в тази непубликувана църква. Тук авторът представя гръцките текстове в оригинал, с грешките и пропуските, в редактиран вариант и превод, а липсата на ограничение в обема му позволява и да ги коментира епиграфски и филологически. Въз основа на наличните фрагменти от надписи, чрез методологията на сравнителния анализ и съотнасянето на надписите към изображенията авторът успява да постави украсата на църквата в широк исторически и художествен контекст. Установено е наличието на две ръце, изписвали надписите на оригиналната украса. Прави се съпоставка с другия кипърски паметник от епохата „Пресвета Богородица“ в с. Мутулас. Изказва се предположението, че ктиторът на изписването на църквата се е казвал Костас или Костис. Въз основа на подбора на светците в декорацията на църквата се правят предположения за разпространението на местните култове и заниманията на енорияшите, предлага се връзка с исторически събития и се привличат и доказателства като например разпространение на ръкописи, свързани с обсадата на Солун от българите. В заключение Е. Мутафов датира за пръв път с точност кипърската църква „Преображение Господне“ в с. Сотира между 1270 и 1280 г.

Фотографиите към текста са на Е. Мутафов.

В) Статии

1. **Moutafov, E.** (2018): Още за връзката на византийския император Василий II с България и българите. – В: *Македонски преглед*, бр. 2, 2018, 45-55

Този текст въвежда в научно обръщение по-подборна интерпретация на публикуваните от Йоанис Сакелион през 1888 г. надгробни стихове за император Василий II във варианта им от ръкопис EBE 798, fol. 33 (30)r. До голяма степен той повтаря В.7, но на български език с образователна насоченост и цитира подобни тези, изказани в сборника с доклади от конференцията, посветена на 1000 години от смъртта на цар Самуил. Добавката към епитафа на Василий „σφράγισμα τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ: Βασίλειος Μέγας Βουλγαροκτόνος ἔχων ἀδελφόν Δεσπότην Κωνσταντίνον” превръща версията от преписа в Националната библиотека на Гърция в най-пълния вариант на текста, който Е. Мутафов датира през XIV в. Особено внимание е обърнато на грешното изписване на „Βουλγαροκτόνος” като „Βουλγαροχθόνος”, което за автора означава, че в по-късната традиция подобен епитет на византийски император е предизвиквал недоумение дори у самите гърци. Отвъд пикантните разсъждения за подобна грешка или тълкование на епитета, които тук по-скоро имат ироничен характер, се предлага сериозно тезата, че прозвището „Българоубиец“ е измислено от брата на Василий II Константин VIII. Последният сигурно е поръчал текста върху саркофага на Василий II. Именно този текст вероятно са видели войниците на Михаил Палеолог през 1260 г. според описанието на Пахимер, за да идентифицират саркофага в църквата „Св. Йоан Богослов“ в Константинопол, тъй като другите известни варианти на епитафа не съдържат изрично уточнение за кой император Василий става дума. С това се оборва и битуващото в науката становище, че епитетът „Βουλγαροκτόνος” е не по-ранен от XIII в. и се появява в различния на XI в. В тази статия се прави връзка и с последните наблюдения по темата на А. Николов.

2. **Moutafov, E.** (2018): Some Aspects of the Development of Christian Orthodox Art in the 16th and 17th Centuries: the Testimony of Church Inscriptions and Artists' Signatures. In: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, 2017-2018, 47-64 (ERIH PLUS)

В този текст авторът се опитва да създаде генерална картина на развитието на православното християнско изкуство през XVI и XVII в. Тук се представят накратко основните паметници и зографи през периода на Балканите, както и взаимодействията между различни култури в исторически контекст. Специален интерес се обръща на изкуството на Света гора и ролята на Вселенската патриаршия като политически и духовен фактор в Османската империя и отвъддунавските провинции. По-голямата част от съществуващата литература по въпроса е представена и анализирана. Благодарение на критичния прочит на наличните изследвания Е. Мутафов предлага например да се говори за критски художници на Атон, а не за присъствие на критската живописна школа в артистичните процеси на полуострова на Богородица. От друга страна, когато се коментират западните и/или европейските влияния, авторът смята, че и влияещата страна би трябвало да има интерес от съответното влияние, т.е. че Западът трябва да проявява интерес към повлияването на християнския Изток, което обаче не е документирано. Важно е да се отбележи наблюдението, описано тук, че при подготовката на стенописните програми в храмовете по българските земи, зографите са

използвали гръцки иконографски наръчник от типа на т.нар. Първи Йерусалимски ръкопис, или т.нар. ерминия на поп Даниил. Друга интересна забележка е, че руските “лицевые подлинники”, появяващи се почти по същото време, са доказателство за общата необходимост от установяване на моделите по целия православен свят, независимо от политическата ситуация в земите, където отделните паметници се появяват. Дотогава за автора не е съществувала необходимост от писмени наръчници, защото традицията е била жива и изкуството се е предавало от учител на ученик и чрез подражаването на добрите образци. Това не означава обаче, че зографите не използвали подготвителни скици (*anthivola*) или че не са ги колекционирали. Затова авторът е убеден, че независимо от османското присъствие на Балканите, надписите върху стенописи в православните църкви продължават да не се променят и през XVI в., продължавайки традицията от предходните два века. Това за Мутафов означава, че художниците, клирът и потребителите на това изкуство остават непроменени. Век по-късно обаче процесът на гърцизиране започва с варираща интензивност и се появява по два начина: чрез пряката употреба на гръцки иконографски наръчници или чрез насърчаване за употреба на местния език, както се случва например в паметниците от днешна Румъния през XVII в. По тази причина авторът се съгласява с Хелън Евънс, че годината 1557, когато терминът Византия се появява в науката, е на практика крайгълен камък и за християнския Изток, тъй като маркира края на средновековната балканска традиция и прехода към предмодерната епоха.

3. **Moutafov, E., Toth, I. (2018): Byzantine and Post-Byzantine Art: Crossing Borders, Exploring Boundaries. – In: *Art Readings 2017*, Old Art Module, Byzantine and Post-Byzantine Art: Crossing Borders. Emmanuel Moutafov & Ida Toth (eds.), Institute of Art Studies, 2018, ISBN 9789548594707, ISSN 13132342, 11-34 (Web of Science)**

В уводното есе на сборника *Byzantine and Post-Byzantine Art: Crossing Borders* авторите разсъждават над терминологични и методологични проблеми, свързани с изследването и разбирането на византийското изкуство и т.нар. поствизантийско изкуство на Балканите. Според тях не може да се говори за съществуването на единен византийски стил през Средновековието, особено в съседните на Източната римска империя православни държави. Оттам и се поставя под съмнение адекватността на условия термин поствизантийско изкуство за периода XV–XIX в. например в териториите на Османската империя, населявани от българи, сърби, румънци и др. Оспорва се и универсалността на датата 1453 г. като условен край на византийското изкуство с неговите национални варианти на Балканите; коментира се и условната дата за край на периода, която е различна за Гърция, България и Сърбия. В текста се засягат и въпросите за западните и ислямските влияния в православната живопис след XV в. Разглежда се и досегашната дискусия по тези спорни тези, като се предлага терминът *Christian Orthodox Art of the Ottoman period*, а относно влиянията се предлага феномените на заемки на Изток да се изследват и от експерти по Западен ренесанс, както и от османисти. Прави се и опит да се опише сложната картина на т.нар. „различия“

между византийското и наследилото го църковно изкуство, както и между западната и източната художествена традиция, набелязва се и сложността в определянето на едно произведение като национално по съвременните критерии за национална принадлежност.

Този текст е писан на два етапа. Представените от Е. Мутафов идеи са прочетени от И. Тот и доразвити от нея в качеството ѝ на редактор. Този подход се оказва едновременно предизвикателство и стимул за съавторство, доказвайки, че двамата – изкуствовед и филолог – могат да осъществят заложеното в заглавието на сборника „пресичане на граници“, като „събарят“ преградите в различните професионални полета на своята експертиза чрез предлагането на взаимодопълващи се доказателства на едни и същи научни тези. Процесът на съставителство и редакция на този том представи подобни на нагласи и у останалите автори, а резултатите са още по-вдъхновяващи. Статиите в сборника открояват много взаимодействия и сходства на изводите в широкия спектър от научни приноси на авторите, доказвайки категорично, че интердисциплинарните колаборации са перспективни за развитието на по-обективната византологична наука и изследванията на православното християнско изкуство през османския период. В резултат от достиженията на конференцията и едноименния сборник предложението на Е. Мутафов за кръгла маса на предстоящия Международен конгрес по византология в Истанбул бе единственото българско одобрено предложение.

4. **Moutafov, E.** (2017): Texts, Inscriptions, and Images in the Church of St Nicholas, Monastery of Bachkovo. – In: Texts/Inscriptions/Images – *Art Readings 2016* (eds. Emmanuel Moutafov & Jelena Erdeljan), vol. 1, 14, I, Institute of Art Studies, 2017, ISBN 978-954-8594-65-3, 247-260 (Web of Science)

Тази статия е резултат от обработването на всички надписи от църквата „Св. Никола“ в Бачковския манастир от 1834– 1837 г. Използвайки цялата налична информация за изписването на тази средна по размер за православието църква, се предлага модел за реконструкцията на творческия процес и в по-ранни епохи – приблизителни срокове за изписване, детайли от последователността в изографисването, писането на надписите, използването на писани наръчници, внасянето на индивидуални елементи в иконографската програма и закодираните послания на художника. Изследва се и отношението между иконографски модел (наративен и изобразителен), между надпис в ръкопис и появата му върху стена или дърво, както и между изобразеното и неговото словесно сигниране. Пикантен акцент се поставя и върху приложението на тайнописа на Захарий Зограф, използван в този паметник.

5. **Moutafov, E.** (2016): On How to "Read" the Chora Monastery. – In: *Medioevo Greco*, 16, 2016, 199-212 (Web of Science, EBSCO)

Според някои извори и учени цялостното име на католикона на манастира Хора е „църквата на Спасителя ἐν τῇ χόρᾳ“ и че посвещението е на Христос. Въпреки това авторът смята, че този епитет не е свързан толкова с Иисус, а със самия манастир. За Е. Мутафов хора е предимно епитет на Богородица, а манастирът е възприеман като убежище на ктитора Теодор Метохит, отколкото характеристика на Христос. Епитетът касае предимно манастира на Жизнедавеца, подчертавайки че основното посвещение на църквата е на Дева Мария. Използвайки богословски и иконологични методи авторът показва, че името на манастира по-скоро означава „манастир зад стените на Константинопол“, както че думата хора като иконографски епитет се свързва предимно с Богородица, има химнографски произход и продължава да се употребява и през

Османския период. Публикуването на тази статия е и поводът Е. Мутафов да бъде поканен да развие наблюденията си върху Хора под формата на монография за Cambridge University Press в серията Cambridge Elements of the History of Constantinople. Редактор на серията е проф. Питър Франкопан.

6. **Moutafov, E.** (2015): Saints, Eunuchs and Iconography. – In: *Heroes/Cults/Saints* – vol. I, Art Readings 2015 (eds. Ivanka Gergova, Emmanuel Moutafov), Sofia, 2015, 201-211. *Изкуствоведски четения I, С.*, 2015, т. I, ИИИЗк - БАН, 2015, ISBN 978-954-8594-55-4, ISSN 1313-2342, 201-211 (Web of Science)

В този текст се разглежда присъствието на евнуси във византийския висш клир и конкретно патриарсите скопци, които са канонизирани за своята дейност. Основно внимание отделям на св. Игнатий нови, св. Герман и св. Теофилакт, които всички са константинополски патриарси. Оттам е представена хипотезата за специалната почит към евнусите патриарси във византийската столица, сравнението им с ангели в различни извори, отношението им към богословието и изкуството. Те по правило са скопени в детска възраст, за да не станат претенденти за престола или да се включат в бунтове срещу властта, т.е. са насилствено кастрирани. За пръв път са представени особеностите на известните им изображения на балканите в хронологически ред. Специално място е отредено на техните словесни образи в иконографските наръчници, където за тях правилно е отбелязано, че са евнуси, а не просто голобради светци, както някои по-късни преписи на ерминии тълкуват определението. Акцентирано е върху факта, че в ерминията на Дионисий от Фурна еталонът за светец йерарх е именно евнухът св. Герман Константинополски, с което се обяснява определената безполовост на светите образи в православното изкуство. представени са и съответните пасажи в ерминията на Й. Константину от началото на XIX в., където се налага думата „евнух“ да се обясни на читателя, тъй като споменът за подобна константинополска святост отдавна е забравен.

7. **Moutafov, E.** (2015): Basil II: A Bulgar-slayer or a True-born Bulgarian? In: *South-eastern Europe in the Second Half of 10th- the Beginning of the 11th Centuries: History and Culture*, Sofia, 2015, 568-577

Този текст за пръв път въвежда в научно обръщение по-подборна интерпретация на публикуваните от Йоанис Сакелион през 1888 г. надгробни стихове за император Василий II във варианта им от ръкопис EBE 798, fol. 33 (30)г. Добавката към този епитаф „σφράγισμα τοῦ χρυσοβούλλου αὐτοῦ: Βασίλειος Μεγάλος Βουλγαροκτόνος ἔχων ἀδελφόν Δεσπότην Κωνσταντίνον“ превръща версията от преписа в Националната библиотека на Гърция в най-пълния вариант на текста, който Е. Мутафов датира през XIV в. Особено внимание е обърнато на грешното изписване на „Βουλγαροκτόνος“ като „Βουλγαροχθόνος“, което за автора означава, че в по-късната традиция подобен епитет на византийски император е предизвиквал недоумение дори у самите гърци. Отвъд пикантните разсъждения за подобна грешка или тълкование на епитета, които тук по-скоро имат ироничен характер, се предлага сериозно тезата, че прозвището „Българоубиец“ е измислено от брата на Василий II Константин VIII. Последният сигурно е поръчал текста върху саркофага на Василий II. Именно този текст вероятно са видели войниците на Михаил Палеолог през 1260 г. според описанието на Пахимер, за да идентифицират саркофага в църквата „Св. Йоан Богослов“ в Константинопол, тъй

като другите известни варианти на епитафа не съдържат изрично уточнение за кой император Василий става дума. С това се оборва и битуващото в науката становище, че епитетът „Βουλγαροκτόνος” е не по-ранен от XIII в. и се появява в различния на XI в.

8. **Moutafov, E.** (2014): A Byzantine Monogram of a Lady on a Marble Capital from the Louvre. In: *RRHA, Serie BEAUX-ARTS*, t. LI.P., Bucharest, 2014, 169-175 (ERIH PLUS)

В този текст за пръв път се предлага хипотеза за произхода и датировката на капител с монограм, който се намира днес в Лувъра. За автора капителът е бил в приюта за старци Петрион в Константинопол, а монограмът принадлежи на Елена Драгаш, съпруга на Мануил II, която приема монашеско пострижение след смъртта на императора. Паметникът се датира между 1425 и 1450 г. Досегашните изследователи не са успявали да разчетат монограма, заради присъствието на „Г“ в него. За Мутафов то трябва да се чете като τέως или „бивша (Елена)“, защото Елена Драгаш като много знатни дами от династията на Палеолозите с приемането на монашеството сменя името си, но спонсорира обществената сграда в качеството си на бивша императрица.

9. **Moutafov, E.** (2014): Bulgaria and Bessarabia as Transit Zones for the Art from the „Second Rome”, „Third Rome” and Central Europe. – In: *Arta Visuale*, 23, Institute of Cultural Heritage of the Moldavian Academy of Sciences, 2014, 54-62 (ERIH PLUS)

В настоящата статия авторът се старае да реконструира картината на художествения живот в историческата област, известна като Бесарабия, която в по-голямата си част днес се намира в територията на Р Молдова. Там по времето на социализма по-голямата част от християнските храмове и находящите се в тях артефакти са унищожени. За своята аргументация Е. Мутафов използва данни от съвременните колекции в Украйна, Румъния и България в качеството им на модели за реконструкцията на пътищата за взаимно влияние между Киев, Москва и Константинопол през периода след XV в. В текста се разглеждат два симптоматични примера на взаимодействие. Първият е свързан с дискутираната в литературата влияние на художествената школа на Костур върху художествените процеси в териториите северно от р. Дунав в края на XV в. и първите три десетилетия на XVI в. Вторият казус е от периода XVII-XVIII в. и касае разпространението на печатните книги с илюстрации от украинските гравьори Никодим Зубрички и Макарий Синитски.

10. **Moutafov, E.** (2013): Typology and Semantics of Cryptograms and Acrolexa in the Orthodox East in the Byzantine and Post-Byzantine Period. In: *Initial*, vol. 1, Belgrade, 2013, 49-73 (with summary in Serbian) (ERIH PLUS)

В настоящото изследване Е. Мутафов би искал да си отговори на въпроси като: Как се типологизира употребата на криптограми или акроними спрямо материала, върху който се появяват, а и спрямо семантиката им? До каква степен са точни термините, които ги популяризират в науката? Как и откъде криптограмите/ акронимите се появяват в монументалното изкуство? С какви иконографски типажки се свързват подобни формули? Апотропейна ли е тяхната основна функция? и т.н.

Освен да отговори на тези въпроси това проучване си поставя за цел да събере и систематизира по-голямата част от известните абривиатури на надписи върху произведения на приложното изкуство, в стенописта, иконописта, църковната утвар и

ръкописната традиция у нас през поствизантийския период. В тази връзка в заглавието фигурира терминът „типология” с оглед избягване включване на целия материал, който най-често е еднотипен. Под формулировката „поствизантийски период” пък се крие желанието на автора за свобода в анализаторския хоризонт, което не изключва, а дори прави задължителни справките в по-ранни епохи.

11. **Moutafov, E.** (2013): Cross and Cryptograms on Molos Watermill (BU0076). *Landscape and Interaction: The Troodos Archaeological and Environmental Survey Project*, Cyprus, Eds. by M. Given, A. B. Knapp, J. Noller, L. Sollars and V. Kassianidou, vol. 1, Glasgow, 2013, 219-222

По покана на М. Given Е. Мутафов разчита криптограми, свързани с изображение на кръст от 1690 г. върху фасадата на воденица в с. Молос, Кипър. За автора съкращението Φ Κ Ρ Елк трябва да се чете: Φωνή Κυρίου ἐπί [των υδάτων] по Псалм 28, а ΚΚ ΚΚ [ε]ις ρω[v]α (sic! αἰώνα), са очевидно свързани със следващата част от същия псалм: κύριος τον κατακλυσμόν κατοικεῖ και καθιέται κύριος βασιλεύς εις τον αἰώνα. Накрая авторът разчита от М Тр Φ Υ НГ името на ктитора Μητροφάνους Ηγουμένου. Всичките четения са подкрепени от примери на подобни буквени съкращения от Средиземноморието и Балканите. Текстът илюстрира трайния интерес на Мутафов към Кипър и изкуството на острова от средновековието до XIX в.

12. **Moutafov, E.** Rhoby, A. (2012): New Ideas about the Deciphering of the Cryptic Inscription in the Narthex of the Panagia Asinou (Phorbiotissa) Church (Cyprus). – In: *Medioevo Greco* 12, Torino, 89-95 (Web of Science)

Като водещ автор Е. Мутафов предлага ново четене на криптограма от XII в. в нартекса на църквата св. Богородица Форвиотиса в с. Асину, Кипър. Криптограмата представлява съкратен край на надпис в мерена реч и изглежда по следния начин в стенописи: ΦΠΤτΓΘΤΗκΓπΠΑττ. Въз основа на досегашния си опит с подобни буквени съкращения тук се предлага четенето: <Τήν> φ(οβερὰν) π(ροσ)τ(ά)τ(ἰδα) τ(ήν) Θ(εο)τ(όκον) ἥκ(ετεύομεν) γ(ονυ)π(ετοῦντες) λά(ν)τ(ο)τ(ε). За реконструкцията на продължението на стиха са използвани множество паралели и се изказва предположението, че тук става дума за първото запазено до наши дни изображение на Дева Мария Φοβερά Προστασία. Оттам идва и хипотезата, че топонимът Форвиотиса води началото си именно от този епитет на Богородица. За авторите заниманието с буквени съкращения са част от монашеска субкултура, която илюстрира т.нар. monachus ludens.

13. **Moutafov, E.** (2012): The Reverse of the Orthodox Icon: An Aspect of Holy Images at once Obvious and Hidden. – In: *Scripta & e-Scripta*, vol. 10-11, Sofia, 2012, 385-395 (ERIH PLUS)

Този текст е резултат от проучване, извършено от Е. Мутафов по време на престоя му в Wissenschaftskolleg zu Berlin през октомври-декември 2012 г. и се базира на публичната лекция, произнесена по темата в същата институция. Използвани са текстове на други изследователи като отправна точка за оформяне на поглед върху ролята, функцията и типологията на изображенията, знаците и надписите, появяващи се върху гърбовете на иконите на Изток. Започвайки от представянето на прочутите билатерални Синайски икони, двустранните изображения от Костур от средновековието и цитирайки наблюденията върху тях на А. Грабар, К. Вайцман, Ш. Герстел, К. Марсенгил и др., авторът се опитва по-убедително да направи

разграничение между иконите с еднаква по качество украса от двете страни и тези, които притежават само декоративно изпълнени елементи от обратната страна. Първите са използвани с богослужението: в олтара, за процесии, докато другите са предназначени да висят на стена и посланията върху невидимата им страна имат по-ограничен брой и неясен като подготовка състав на адресати. В тази връзка критично е разгледана тезата за водещата апотропейна функция на подобна недостъпна украса, поради липсата на механизъм за привличане и неутрализиране на злото. Нов обаче е материалът от поствизантийската епоха, залегал в основата на интерпретацията на проблема. В по-късната традиция елементите за украса на обратните страни на олтарните, домашните, литийни и предназначени за богослужение извън храма икони са примитивни, ограничени и никога не се превръщат в задължителен компонент на художествения продукт. Е. Мутафов намира паралели и в западната традиция, отрича вероятността подобна иконография да се свързва с опити за постигане на триизмерност, не смята, че за вярващия православен християнин светите образи могат да имат „лице” и „гръб”. Всичко това обаче остава в сферата на интерпретационните хипотези, поради липсата на писмени извори за богословската трактовка на казуса, на инструкции в иконографските наръчници, както на данни за поведението на реципиентите пред този ракурс на иконата. Ограниченият брой на подобни изображения пък доказва, че макар екзотичен, този изследователски „ребус” остава незначим за реконструкцията на визуалната култура на средните векове и Новото време на Балканите, Русия и в просветена Европа.

14. **Moutafov, E.** (2010): Криптограми и билингвизъм в Палеологовото изкуство (Cryptograms and Bilingualism in Paleologian Art). – In: *Patrimonium 3*, Skopje, 2010, 251–261 (with summary in English) (ERIH PLUS)

В този текст Е. Мутафов отнася опита си с разчитането на криптограми към материала от Палеологовия период. Тук се откроява особена роля на св. Богородица Перивлепта в тази традиция и се изказва хипотезата, че църквата св. Никола Орфанос се датира след Охридския паметник, както че в екипа по украсата на солунската църква са участвали и християни. Правят се и обобщения, според които на Балканите се появява мода на криптограмите, която е характерна за определена група от паметници, простираща се на огромна територия между Константинопол, Охрид и днешна Румъния.

15. **Moutafov, E.** (2010): How Central the Significance of Icons in the Orthodoxy is? – In: *Medieval Christianitas, Different Regions, “Faces”, Approaches. Mediaevalia Christiana*, vol. 3, Sofia, 166–180

С тази статия Е. Мутафов влиза в задочен спор с Робин Кормак, който твърди, че „иконите са книгите на неграмотните“. Привличайки разнороден материал, авторът доказва, че индивидуалният контакт на мирянина с иконите в Православието не е регламентиран със специален църковен канон. Това определя и наличието на незначителен брой молитви пред икони в православната традиция. Забелязва се страх от повторна поява на иконопочитанието като прекомерна почит към образа, а не към първообраза, заради което медиатор в общуването с изображенията на сакрума се явяват представителите на клира. Тук са публикувани и коментирани няколко молитви,

изписани върху икони, привличат се и данни от фолклора: баяния и заклинания. Проследява се общобалканският им характер.

Г) Глави от книги и каталози

1. Данова, Н., **Е. Мутафов** (2017): Издания на гръцки език. – В: *Чуждоезични ръкописи, документи, старопечатни книги, редки и ценни издания*, т. 2, Национален исторически музей, 2017, ISBN 978-954-2953-78-4, 16, 89-105

В главата от 2-ри том на описа на ръкописите, старопечатните, редките и ценни издания в колекцията на НИМ Н. Данова и Е. Мутафов дават пълно описание на 13 старопечатни книги на гръцки език. Освен библиографско описание, данни за подвързията, липсващи страници и пр., се предлага превод на титулните страници, на приписки и сведения за украсата. Показалците на имената и географските названия са изготвени от Е. Мутафов.

2. **Moutafov, E.** (2014): За историята в изкуството и живописното в историята. Цар Самуил, неговите войници и балканският национализъм. – В: *Цар-Самуиловият век в творчеството на българските художници / The Age of King Samuel as Treated by Bulgarian Artists*. ИИИЗк, С., 2014, 70 с. ISBN 978-954-8594-47-9 (автор и съставител на двуезичен каталог от едноименна изложба в НГ, София)

Под формата на предговор към каталог от изложба тук се представя известното за интереса към епохата на цар Самуил и неговата личност сред интелектуалците и обществото. Всичко това се свързва с развитието на европейската византология, която Е. Мутафов установява, че влияе върху появата и разцвета балканския национализъм от края на XIX и XX в. Търси се и мястото на историческата живопис в творчеството на българските художници, които се оказва, че не проявяват траен интерес към нея, а се водят предимно от поръчката и от възможността за участие в юбилейни изложби. Много от коментираните творби се показват и анализират за пръв път тук.

3. **Мутафов, Е.** (2018): Христианство, православие и искусство и болгари – В: *Християнско искусство XIII-XIX веков из музеите на България*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 11-19 (увод към каталог)

Тук се представя кратък и цялостен поглед към християнското изкуство по българските земи под формата на уведен текст към изложба с артефакти на православната визуална традиция от българските музеи. Представени са знакови паметници на архитектурата, живописата и каменната пластика, които открояват мястото на днешна България в художествените процеси на Балканите. Предлага се и основна информация за развитието на местните зографски школи предимно през Възраждането. Отстоява се националният ни принос за цивилизоването на югоизточна Европа чрез приемането на кирилицата и създаването на първия писмен славянски език.

Д) *Научни студии, статии и каталожни описания в издания, които не са реферирани в световната система*

1. **Moutafov, E.** (2018): Sts Athanasios and Nicholaos (B.10). – In: *Në Bimësia në Arte dhe Artefakte të Rajonit të Korçës (Shek. XII para Kr. – Shek. XX p.Kr.)*. Redaktuar nga Konstantinos Giakoumis. Tirana, 2018, ISBN 9789928248879, 192-200

В тази каталожна единица Мутафов описва непубликувана икона на св. Атанасий и св. Никола, намираща се в музея на Корча, Албания. Датира я към края на XVIII в. и я отнася към кръга художници, последователи на братята Атанасий и Константин от Корча. Сравнява я с техни икони на българска територия. Дава информация за култа към изобразените светци и в комбинация ги възприема като сюжет от домашна или монашеска икона. Флоралните мотиви върху одеждите на двамата архиереи определя като вдъхновени от *Lilium Albanicum*. Поканата за участие в каталога на Е. Мутафов се дължи на публикациите му за Й. Цетирис от Грабово.

2. **Moutafov, E.** (2018): Transfiguration (C.6). – In: *Në Bimësia në Arte dhe Artefakte të Rajonit të Korçës (Shek. XII para Kr. – Shek. XX p.Kr.)*. Redaktuar nga Konstantinos Giakoumis, Tirana 2018, ISBN 9789928248879, 298-304

Каталожната единица е посветена на непубликуваната икона „Преображение Господне“ от църквата „Успение Богородично“ в Зичищ, Корчанско. Е. Мутафов я отнася към ателието на фамилията Цетири и я датира през 70-те години на XIX в. За пръв път освен това тук се предлага разчитане на подписа на зографа, който е на латински език. Това се свързва с досегашните изследвания на автора върху фамилията Цетири от Грабово, които за Мутафов са гърци. Подписът на латински пък се интерпретира като признак за засилване на влашкото присъствие в Грабово към края на XIX в.

3. **Мутафов, Е.** (2018): Богородица Одигитрия (Елеуса) (кат. 36). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 108-109

В този каталог всички гръцки надписи са или свалени за пръв път, или редактирани, коригирани от Е. Мутафов. Голяма част от наблюденията на другите автори на каталожните описания се дължат на неговите четения на епиграфския материал. Иконата св. Богородица Пътеводителка (Елеуса) от НИМ е вече публикувана, но невярно датирана от досегашните ѝ изследователи. Тя произхожда от Несебър и въз основа на стилистическия анализ трябва да се отнесе според автора на каталожната единица към XVIII в. Коментиран е и надписът ѝ.

4. **Мутафов, Е.** (2018): Дарохранителница (кат. 33). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 100-101

Тук Е. Мутафов представя своя поглед към Дечанската дарохранителница от 1626 г. Анализира се украсата на кивота като се цитират всички известни паралели и публикации за паметника. Авторът предполага, че този шедьовър на ювелирното изкуство е създаден по поръчка във Влашко от майстори с опит в изработката на

предмети за католическа среда, а не от златари от Чипровци, които задължително подписват произведенията си.

5. **Мутафов, Е.** (2018): Святитель Мефодий, патриарх Константинопольский? (кат. 1). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 22-23

В описанието на тази широко популярна у нас икона, известна досега като „неизвестен архиерей“, Е. Мутафов изказва за пръв път предположението, че става дума за изображение на св. Методий, патриарх Константинопольски. Тезата му се базира върху специфичната брада на йерарха, която намира паралели в по-късните описания в писмени източници. Освен това авторът предполага, че иконата може да е произведение на ателие от XIII в. в Арта. Още по-вероятно е обаче иконата да е била рисувана на о. Кипър.

6. **Мутафов, Е.** (2018): Святитель Николай на троне (кат. 27). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 86-87

В този текст Е. Мутафов се занимава с иконографията на св. Никола. Определя произхода ѝ от Несебър и я датира през XVII в. Заниманията му с иконографията на Мирликийския епископ се допълват и от следващата каталожна единица. Тук изследването се базира на достиженията на И. Ванев за съдбата на несебърските икони. Внасят се и уточнения.

7. **Мутафов, Е.** (2018): Святитель Николай, архиепископ Мирликийский (кат. 20). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 66-67

Тук Мутафов внася допълнителна светлина в досега публикуваните надписи върху несебърската икона от 1563 г. Коментира се и стилът, в който авторът работи, както потенциалната клиентела на подобен род изкуство по Черноморското крайбрежие. Обсъждат се и титлите на ктиторите на паметника в контекста на балканската история. Един от приносите в работата по каталога и уточняването на произхода на изложените в Москва произведения, които принадлежат на т.нар. Секретен фонд на НИМ, в който са объркани икони и утвар от Северна Гърция, Македония и Черноморието.

8. **Мутафов, Е.** (2018): Чудо великомученика Георгия (кат. 23). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 72-79

За пръв път тази икона от 1610 г. се публикува в цялост от Е. Мутафов. Разчетени са всички надписи и коментиран подбор на житийните сцени. Проследява се развитието на иконографията на светеца от най-ранните му изображения в Кападокия от XI в. Предлага се и схема за хронологичната последователност на сцените от житието на светеца. Още по-значителен е приносът на Мутафов например за адекватното публикуване на архиерейския пояс НИМ № 29075, който чрез правилно разчитане на надписа се датира през 1742 г.

9. **Мутафов, Е.** (2018): Архангел Михаил изымае душa богатого (кат. 40). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 118-119

Иконата се публикува за пръв път. Определен е произходът ѝ – от Старата постница на Рилския манастир. Въвежда се уточнението, че тя не е произведение на Самоковската школа. Коментирани са стила, иконографските особености и се правят паралели. Интересно в каталога е разчитането и на гръцките надписи от Мутафов в описанието на иконата на св. Галина. Принципно каталогът не следва стандартната структура на подобни издания: живопис, приложни изкуства, ръкописи, а артефактите са представени по периоди по идея на съставителите и научни редактори.

10. **Мутафов, Е.** (2018): Иерусалимия (кат. 38). – В: *Християнское искусство XIII-XIX веков из музеев Болгарии*, Москва, Государственная Третьяковская галерея, 2018, ISBN 9785895802212, 114-115

Иерусалимията от 1873 г. е представена в цялост, въпреки че е публикувана и преди 2018 г. Коментира се българското поклонничество по Светите земи. Уточнява се, че споменаването на Русия няма връзка с надеждата за освобождение на българите от османците, а е представено руското подворие в Йерусалим, където вероятно е била отседнала българската хаджийка. Коментират се и някои от сцените и връзката им с топографията на Палестина.